

الگوی امام جماعت در جمهوری اسلامی ایران:

مطالعه موردی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

(ره) در مسجد جلیلی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۲/۲
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۱۰

مهدی پورجعفری صدرآباد^{۱*}
اصغر افتخاری^۲

چکیده

با توجه به نقش سازنده مساجد در تربیت نیروی انسانی و جامعه‌پذیری سیاسی، در این نوشتار نویسندگان به موضوع کارکرد راهبری امام جماعت پرداخته‌اند؛ در این خصوص، محققان تلاش کرده‌اند که با رجوع به عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی به الگویی عملیاتی برای پیشنهاد به سایر ائمه جماعت دست‌یابند؛ دلیل این امر، آن است که آیت‌الله مهدوی کنی توانستند، ابعاد فردی، اجتماعی و سیاسی - اجتماعی امام جماعت را متناسب با شرایط و مقتضیات زمانی جمع کرده، از این طریق، تأثیری مثبت بر افراد و جامعه برجای گذارند که تا امروز، ظهور و نمود دارد.

پرسش اصلی تحقیق حاضر عبارت‌است از اینکه «الگوی امام جماعتی در جمهوری اسلامی ایران، مستند به سیره آیت‌الله مهدوی کنی کدام است؟»؛ برای پاسخ‌دادن به این پرسش، محققان با استفاده از روش تحلیل محتوا و مصاحبه با یاران آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، وجوه معنوی، فردی و سیاسی - اجتماعی عملکرد ایشان را در این مسجد، شناسایی و تحلیل کرده و در نهایت، الگوی جامع استنباطی‌شان را ارائه کرده‌اند؛ نتایج تحقیق نشان می‌دهند که آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت، در سه ساحت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی برنامه‌داشته‌اند و با تدابیری که به‌کار بستند، مسجد جلیلی را در ساحت سیاسی، به‌عنوان کانون مبارزه ضد رژیم و در ساحت اجتماعی، به‌عنوان نهاد مؤثر در رفع نیازها و کمک به محرومان و در ساحت فرهنگی، به‌عنوان کانون تعلیم و تربیت مطرح کردند. لازم است، یادآوری شود که همه این ابعاد برپایه اصل مسجد به‌عنوان کانون عبادی استوار بوده و تربیت عبادی و ایمانی به‌عنوان رسالت اصلی مسجد مفروض انگاشته شده‌است.

واژگان کلیدی: امام جماعت، مسجد جلیلی، آیت‌الله مهدوی کنی، جمهوری اسلامی ایران، جامعه.

۱. دانشجوی کارشناسی‌ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام

(نویسنده مسئول: hsadrabad@gmail.com)

۲. دانشیار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام

مقدمه

«معبد در همه ادیان هست (که می‌نشینند در آنجا و عبادت می‌کنند) لکن مسجد با معابد مسیحی، یهودی، بودایی و بعضی جاهای دیگر که ما دیده‌ایم یا شنیده‌ایم، متفاوت است. در مسجد، پیغمبر اکرم نمی‌رفت فقط نماز بخواند و بیرون بیاید؛ کاری که برای اجتماع پیش می‌آمد و مهم بود، صدامی زدند: «أصلوهُ جامعهُ»: بروید به سمت محل صلات؛ برای چه؟ برای اینکه راجع به مسئله جنگ مشورت کنیم یا خبر بدیم یا همکاری کنیم یا امکانات را بسیج کنیم و بقیه چیزها؛ ... مسجد پایگاه است و این پایگاه بر محور ذکر و نماز است» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جماعات استان تهران به تاریخ ۱۳۹۵/۰۵/۳۱).

با توجه به نقش محوری مساجد در مدیریت امور مختلف زندگی در جوامع اسلامی، لازم می‌آید که به بررسی و تحلیل عملکرد امام جماعت به‌عنوان رکن اصلی مدیریت مسجد پرداخته شود؛ این مهم، وقتی آشکارتر می‌شود که به تعبیر مقام معظم رهبری، به تحلیل سیره معصومان علیهم‌السلام پرداخته، مشاهده کنیم که چگونه این نهاد عبادی، کارکردهای اساسی در حوزه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی داشته‌است؛ برای نمونه در سیره نبوی (صلی الله علیه و آله) مشاهده می‌شود، ایشان پس از هجرت به مدینه به‌منظور تشکیل جامعه اسلامی و استقرار نظام اسلامی، اولین اقدامی که انجام دادند، تأسیس مسجد بود که بتواند به‌عنوان مرکز فرماندهی راهبردی حکومت اسلامی عمل کند (رضایی، ۱۳۸۲: ۷۳).

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در قامت امام جماعت مسجد، علاوه بر نگاهی ویژه که به مسائل عبادی و اعتقادی داشته‌اند و به تشریح، تبیین و انجام امور عبادی می‌پرداختند، توجهی خاص نیز به مسائل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی داشتند؛ از این رو مسجد را نهادی برای تعلیم و آموزش اقشار مختلف مردم و نیز قرارگاهی برای بسیج، گردهمایی و ساماندهی عموم برای راه‌اندازی فعالیت‌ها و جنبش‌های مردمی و شرکت در جنگ‌ها و غزوات قراردادند (فرخی، ۱۳۹۵: ۱۲۸)؛ در واقع، ایشان با بنیاد نهادن مسجد، نهادی عمومی را فعال کردند که مرکز ثقل حکومت اسلامی بود و حضرتش وظیفه داشتند تا به‌عنوان امام جماعت مسجد، ارزش‌های دینی را در ساحت‌های مختلف جامعه پیاده کنند. با توجه به کارکردهای تعریف‌شده برای مسجد، توسط پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، مشخص می‌شود که امام جماعت، دارای نقش و تأثیری بی‌بدیل است که لازم می‌نماید با توجه

به شرایط و مقتضیات زمان حاضر به آن، عطف توجه شود.

از جمله افرادی که در قامت امام جماعت توانست، نقشی مؤثر در جامعه و پیروزی انقلاب اسلامی ایران ایفا کند، آیت‌الله مهدوی کنی است؛ ایشان با قبول مسئولیت امامت جماعتی مسجد جلیلی از سال ۱۳۴۲ توانستند، علاوه بر تقویت بعد عبادی و معنوی مسجد در سایر حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، اقدام‌هایی مناسب و حتی منحصر به فرد انجام دهند که باعث الگوگیری سایر مساجد و ائمه جماعت از عمل ایشان شود. در این تحقیق، نگارندگان با پرسش از اقدام‌ها و رفتار ایشان، سعی دارند که الگویی برای توصیه در دوره حاضر طراحی کنند و این پرسش را مطرح کرده‌اند که «الگوی رفتاری آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی چگونه بوده است؟»؛ در این راستا مؤلفان پرسش‌های فرعی زیر را طرح کرده، پاسخ گفته‌اند:

آیت‌الله مهدوی کنی، الگویی تک‌بعدی و مبتنی بر به‌طور صرف، آموزش امور متعارف دینی را برای امام جماعت کافی ندانسته و بر این اعتقاد بودند که الگوی جامع، دربردارنده سه بعد اساسی برای تبیین رفتار امام جماعت است؛ این ابعاد عبارت‌اند از:

- فرهنگ دینی به‌عنوان شالوده و اساس که نقش هدایتگری دارد.
- عمل سیاسی که بر مبنای ولایت و با هدف ظلم‌ستیزی تعریف می‌شود.
- نهادینه کردن ارزش‌ها در جامعه که در قالب آگاهی‌بخشی و تربیت اجتماعی، محقق می‌شود.

الف - پیشینه تحقیق

در زمینه مسجد و نقش آن، منابعی متعدد، تحقیق و نگاشته شده‌اند که از جمله می‌توان به کتاب *فروغ مسجد* در ۱۰ جلد اشاره کرد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۳)؛ این کتاب، شامل مجموعه مقالات و سخنرانی‌هایی است که در خصوص مسجد به‌رشته‌تحریر درآمده‌اند؛ بخشی عمده از این کتاب در خصوص کارکردهای مختلف مسجد است. بخش‌هایی نیز به نقش مسجد و اثر تربیتی آن بر خانواده، کودک و نوجوان پرداخته‌اند. اگرچه قسمتی از کتاب در خصوص ویژگی‌های امام جماعت، مطالبی بیان کرده، درباره نقش امام جماعت در ابعاد فرهنگی، سیاسی و اجتماعی که محور اصلی مقاله حاضر است، بحثی مبسوط ارائه نشده و بیشتر، نهاد مسجد مدنظر بوده است.

کتاب *مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری* (جعفرزاده، ۱۳۹۲) نیز به بررسی اهمیت و جایگاه مسجد، چిستی و چگونگی مسجد تراز و در فصل آخر به امام جماعت تراز

پرداخته‌است؛ اگرچه فصلی از این کتاب درخصوص امام جماعت تراز است، رویکرد مؤلف، دراصل توصیفی است و به تحلیل مسئله و ارائه الگوی امام جماعت نپرداخته‌است.

محتوای کتاب *تاریخ شفاهی مسجد جلیلی* (قدسی‌زاد، ۱۳۸۳)، برپایه تاریخ شفاهی است و به بررسی عملکرد مسجد در دوران پیش از پیروزی انقلاب اسلامی پرداخته‌است؛ این اثر اگرچه منبعی خوب در بحث حاضر است، به دلیل رویکرد تاریخ‌نگاری، شأن تحلیلی ندارد و الگوبردازی در آن دیده‌نمی‌شود.

درمجموع یا به تحلیل عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی در این آثار توجه‌نشده یا به‌طورصرف از منظر بررسی تاریخی به فعالیت‌های مسجد جلیلی پرداخته‌شده و تحلیل و طراحی الگو در آنها موضوعیت ندارد؛ لذا مقاله حاضر از این دو حیث، دارای نوآوری است.

کلیات حیات سیاسی و اعتقادی آیت‌الله مهدوی کنی: ایشان در ۱۴ مرداد ۱۳۱۰ در روستای کن (که درحال حاضر، بخشی از شهر تهران است) به‌دنیا آمد و پس از طی دوره دبستان، به مدرسه علمیه لرزاده در تهران واردشد و از محضر مرحوم آیت‌الله برهان بهره‌های علمی و اخلاقی فراوان برد. آیت‌الله مهدوی کنی در سال ۱۳۲۷ برای ادامه تحصیل به قم مهاجرت کرد و تا سال ۱۳۴۰ در محضر استادان مبرز آن زمان از جمله حضرات آیات حاج شیخ عبدالجواد سده‌ای (جبل عاملی)، علامه طباطبایی، آیت‌الله العظمی بروجردی، امام خمینی، آیت‌الله العظمی گلپایگانی و ...، دروس عالی فقه، اصول فقه، تفسیر، حکمت، کلام و دروس خارج فقه و اصول را تلمذکرد (آزده، ۱۳۹۰: ۳۳۸ تا ۳۵۸).

آیت‌الله مهدوی کنی، پس از بازگشت به تهران در سال ۱۳۴۰، در مدرسه مروی به تدریس علوم حوزوی مشغول شدند و از سال ۱۳۴۲، امامت جماعت تازه‌تأسیس جلیلی را پذیرفتند؛ این مسجد، پایگاهی مناسب برای فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی ایشان شد. مبارزه ضد حکومت طاغوت، «دستگیری‌های متعدد، تبعید، شکنجه و زندانی شدن» ایشان را در پی داشت. آیت‌الله مهدوی کنی، آخرین عالمی هستند که در روزهای نزدیک به پیروزی انقلاب اسلامی برای چندمین بار، دستگیر و در آستانه پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، آزاد شدند (قیصری، ۱۳۹۵: ۱۶).

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، ایشان سمت‌هایی مختلف را عهده‌دار بوده‌اند که از جمله آنها می‌توان به این موارد اشاره کرد: عضو حلقه اولیه شورای انقلاب از طرف حضرت امام خمینی (ره)، عضو کمیته استقبال از حضرت امام خمینی (ره)، سرپرستی کمیته انقلاب اسلامی، نخست‌وزیری پس از شهادت شهیدان رجایی و باهنر، رئیس مرکز رسیدگی به امور مساجد، مؤسس

و دبیرکل جامعه روحانیت مبارز، رئیس دانشگاه امام صادق (ع)، تولیت حوزه علمیه مروی به حکم حضرت امام خمینی (ره) و رئیس مجلس خبرگان رهبری؛ همچنین از ایشان آثاری متعدد به یادگار مانده است از جمله *تقریرات درس‌های خارج فقه آیات عظام بروجردی و خمینی* (رحمه الله ضدا)، کتاب *نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی*، کتاب *اصول و مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن*، کتاب *بیست گفتار و...*؛ روح این مجاهد نستوه و سیاستمدار صادق در صبح روز سه‌شنبه ۱۳۹۳/۷/۲۹ به ملکوت اعلی پیوست.

ب- مبانی مفهومی و نظری

از منظر جامعه‌شناسی، تمامی تحولات اجتماعی و اقدام‌های سیاسی و حتی نگرش‌های فردی، تابعی از فرایند پیچیده جامعه‌پذیری به‌شمار می‌آیند که بازیگران اصلی و محوری آن را نهادهای اجتماعی شکل می‌دهند؛ از این منظر، شناخت و تحلیل عملکرد نهادهای اجتماعی، گام نخست را برای درک ساحت‌های فردی و اجتماعی رخدادهای و تحولات شکل می‌دهد؛ از جمله این نهادها که در سنت اسلامی جامعه ایران، مطرح بوده می‌توان به مساجد اشاره کرد. در خصوص نقش ائمه جماعات، دیدگاه‌هایی متعدد ارائه شده‌اند که محققان، آنها را در قالب دو رویکرد اصلی دسته‌بندی می‌کنند:

۱- رویکرد حداقلی به نقش امام جماعت

گروهی از صاحب‌نظران و محققان بر این باورند که کارکردها و نقش مساجد، به امور عبادی، محدود بوده، مهم‌ترین وظیفه ائمه جماعت را در برپایی نماز جماعت، مجالس ذکر، دعا، موعظه و در بالاترین سطح (در بُعد اجتماعی)، همکاری مؤمنان برای رفع نیازهای مادی و مالی نیازمندان محل و تسکین آلام آنها می‌دانند؛ متأسفانه باید گفت که این دیدگاه (دانسته یا ندانسته) حاشیه‌ای از نظریه (تئوری) دشمن ساخته «سکولاریسم» و جدایی دین از دنیا و سیاست است که گاه، آگاهانه از تریبون‌های روشن‌فکران دینی، مطرح می‌شود و گاه ناآگاهانه بر زبان و قلم متدینان سنتی جاری می‌شود (رسولی، ۱۳۹۰: ۴۰ تا ۴۳).

نگاه تک‌بعدی و محدود سبب می‌شود که ائمه جماعت از حوادث و رخدادهایی که در بطن جامعه، جاری است، بی‌اطلاع و به‌مرورزمان از بدنه اجتماع که متشکل از مردم است، فاصله‌گرفته، منزوی شوند؛ این، خود موجب می‌شود که ائمه جماعات برای حل معضلات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و ... هیچ برنامه‌ای را در دستور کار خود نداشته باشند؛ این دیدگاه پس از به‌حاکمیت رسیدن

سلسله امویان بر مسند حکومت آغازشد و سیاست تحریف اسلام و سنت‌های پیامبر(صلی الله علیه و آله) را درپیش‌گرفت (عسکری، ۱۳۹۱: ۲۰۱) و با مروجان اسلام ناب برخورد کرده، آنان را منزوی کرد اما حاکمانی که بر کرسی سلطنت تکیه می‌زدند، این سیاست را همواره در ادوار مختلف در دستور کار خود قرار می‌دادند؛ از جمله دورانی که از این سیاست معاویه‌گونه، بیشترین بهره را جستند، دوران پهلوی اول و دوم بود؛ برای نمونه، یکی از اقدام‌های رژیم پهلوی برای به‌کارانداختن فعالیت و قداست مسجد، حمله به مسجد گوهرشاد در زمان رضا شاه و کشتار مردم و به‌توب‌بستن حرم/امام رضا (ع) و ... بود (محمدی، ۱۳۷۳: ۹۱) و نیز بسیاری از ائمه جماعت که در عرصه‌های مبارزاتی، اجتماعی و سیاسی فعال بودند، خطر جدی برای حاکمیت محسوب می‌شدند لذا نهایت تلاش خود را به‌کار بستند تا فعالیت آنها را از طریق تبعید، زندانی و شکنجه محدود کنند؛ هرچند این سیاست‌ها با انقلاب اسلامی برچیده شد، همواره سکون و رخوت، زنگ خطری است که ائمه جماعات نسبت به مسائل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی جامعه غفلت‌ورزند و کشور اسلامی ایران را به آسیب‌هایی جبران‌ناپذیر دچار کند.

در نتیجه، این دیدگاه نسبت به امام جماعت در مطلوب‌ترین حالت، تنها وظیفه‌اش انجام مناسک عبادی مانند اقامه نماز در مسجد است لذا امور سیاسی و اجتماعی از حوزه اختیار امام جماعت خارج است.

۲- رویکرد حداکثری به نقش امام جماعت

رویکرد حدکثری را می‌توان در سیره عملی پیامبر(صلی الله علیه و آله) و ائمه اطهار(علیهم‌السلام) و بسیاری از علمای شیعه که امامت مساجد را برعهده داشتند، جستجو کرد. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) به‌عنوان اولین امام جماعت مسجد، هیچ‌گاه نگاهشان به مسجد، تک‌بعدی و کارکرد صرف عبادی و مناسکی نبوده بلکه مسجد را به‌عنوان مکانی می‌دانستند که تمام امور مملکت را از آنجا اداره و هدایت می‌کردند.

یکی از اقدام‌های بنیادی پیامبر (صلی الله علیه و آله) در صدر اسلام به‌عنوان امام جماعت و زعیم امت اسلام، در کنار بعد عبادی مسجد، اقدام‌های اجتماعی - سیاسی بوده است. پیامبر(صلی الله علیه و آله)، مسجد را پایگاه و مرکز همه فعالیت‌های سیاسی جامعه اسلامی و حتی دارالحکومه قرار دادند (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۳: ۸۷) و .. بسیاری از علما و ائمه جماعات در ادوار مختلف این سیره

عملی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) را اجرا و عملیاتی می‌کرده‌اند؛ برای نمونه می‌توان به عملکرد برخی از ائمه جماعات که در دوران رژیم پهلوی، فعال بودند، اشاره کرد؛ درحقیقت، یکی از عناصر مهم در پیروزی انقلاب اسلامی، احیای کارکردهای مسجد و بازتعریف و توجه به تمام ابعاد عملکرد ائمه جماعات بود که در زمان حیات رسول الله و ائمه اطهار، عملیاتی می‌شد به نحوی که ائمه جماعت به این سمت حرکت کردند که در فضای مسموم و باطلی که رژیم پهلوی به وجود آورد، جایی برای عزلت‌نشین و دوری‌جستن از دنیا نیست بلکه سکوت ایشان، کمکی در راستای سیاست‌های غرب‌گراها و دین‌ستیزان است؛ از این رو با روشنگری، آحاد مردم را بیش‌ازپیش با ابعاد فساد، ظلم، تبعیض و بی‌عدالتی ساختار سیاسی، اجتماعی و ... کشور آشنا کردند؛ این خود منجر شد بدین امر که رژیم منحوس پهلوی از سوی مردم طرد شود و زمینه سقوط آن تسریع شده، به‌طورشایان به پیروزی نهضت/امام خمینی (ره) کمک شد (مهری، ۱۳۸۳: ۹۷ تا ۱۱۷).

در نتیجه، این دیدگاه، نقشی حداکثری را برای ائمه جماعت، قایل است و از رویکرد تک‌بعدی، گریزان بوده، به‌شدت آن را نقد می‌کند. دیدگاه حداکثری سبب می‌شود که ائمه جماعات، مسائل و مشکلات موجود در جامعه را بشناسند و با کمک مردم و نمازگزاران برای حل و برطرف کردن آنها اقدام کنند و با داشتن آگاهی سیاسی بتوانند در مواقع حساس از نظام اسلامی دفاع کرده، مردم را از انحراف‌ها نجات دهند.

۳- نظریه مبنا

مبنای نظری این تحقیق براساس رویکرد دوم شکل گرفته است. با بررسی عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت در مسجد جلیلی، مشخص می‌شود که ایشان دراصل، نگاهشان به نقش امام جماعت، تک‌بعدی و صرف عبادی نبوده، لذا خود را به آن محدود نمی‌کردند؛ ایشان نسبت به مسائل و بحران‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در زمان خود، حساس بوده و برای حل این بحران‌ها تمام تلاش خود را به‌کار بسته‌اند؛ براساس بررسی دقیقی که از عملکرد حضرت آیت‌الله مهدوی کنی در دوران امامتشان در مسجد جلیلی صورت گرفته، ایشان برای حل مشکلات مالی مردم با تأسیس صندوق به کمک آنان می‌شتابند و برای مقابله با رژیم دین‌ستیز و ستمگر پهلوی، هم‌پای مبارزان و امام خمینی (ره) به اقدام‌هایی انقلابی دست می‌زنند و نیز در حوزه فرهنگی به تربیت نیروهای جوان و سالم می‌پردازند که بعدها این افراد به کمک نهضت/امام خمینی (ره) شتافتند و در

پیرزوی انقلاب اسلامی، دین خود را ادا کردند؛ با این اوصاف، سیره عملکردی آیت‌الله مهدوی کنی، مبتنی بر دیدگاه نقش حداکثری امام جماعت است؛ برای نمونه آیت‌الله مهدوی کنی در کتاب خاطرات خود، درخصوص شیوه مواجهه با تهاجم فرهنگی و نقش تربیتی خود بیان می‌کند: «شب‌های شنبه، من جلسه‌ای برای جوان‌ها داشتم. از جمله بحث‌هایی مربوط به اقتصاد اسلامی بود... علت شروع بحث اقتصادی هم این بود که می‌دیدم مارکسیست‌ها جوان‌ها را منحرف می‌کنند. از یک طرف، اوضاع مملکت به گونه‌ای بود که جوان‌ها را به سوی بی‌بندوباری و فساد سوق می‌داد و از طرف دیگر، جوان‌هایی که به مبارزه علاقه داشتند، به‌طور معمول، جذب چپی‌ها و کمونیست‌ها می‌شدند؛ به این جهت مصلحت دیدم که برای حفظ و هدایت جوان‌های مسلمان این‌گونه فعالیت‌ها را آغاز کنم؛ به‌علاوه من در آنجا کتابخانه‌ای تأسیس کردم. اصولاً در آن زمان کتابخانه در مساجد انگشت‌شمار بود. شاید مسجد ما دومین مسجدی در تهران بود که کتابخانه منظمی داشت» (خواجeh سروی، ۱۳۸۵: ۱۳۳).

پ- روش‌شناسی (تحلیل محتوا)

تحلیل محتوا به‌عنوان یک روش علمی، نخستین بار در قرن بیستم در قالب تحلیل محتوای کمی و کیفی رواج یافت و به دلیل ظرفیت بالای آن در فهم و تحلیل پدیده‌های حوزه علوم انسانی، به‌سرعت گسترش یافت. با توجه به نقدهای وارده، شاهد اصلاح این روش و ارائه فونونی (تکنیک‌هایی) مختلف درخصوص تحلیل محتوا هستیم که مهم‌ترین آنها رویکردهای عرفی، جهت‌دار و درنهایت، تلخیصی است؛ درمجموع، تمام گونه‌های تحلیل محتوا در پی آن هستند تا ویژگی‌های ظاهری یک متن را به شکل عینی و نظام‌مند برای مخاطب توصیف‌کنند؛ آن‌گونه که فیلیپ / استون بیان کرده، «تحلیل محتوا روشی است که برای تفسیر محتوای داده‌های متنی از طریق فرایندی منظم، کدبندی شده و با رعایت مضمون (تم) حاکم بر داده‌ها صورت می‌گیرد. در مواقعی که با محدودیت داده‌ها روبه‌رو هستیم، به‌طور طبیعی، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد عرفی توصیه می‌شود (به‌منظور مطالعه تفصیلی این ارکان نک. ایمان ۱۳۸۸)؛ با این توضیح و با توجه به محدودیت منابع مرتبط با موضوع و محوریت اندیشه و عمل آیت‌الله مهدوی کنی در استنباط و ارائه الگو، از این روش در مقاله حاضر استفاده شده است؛ امتیاز بارز این روش، آن است که طرحی (ایده‌ای) بر متن تحمیل نشده و الگو از درون داده‌ها استنباط می‌شود؛ در این روش، گام‌های اجرایی زیر برداشته شده‌اند:

۱- تولید داده در موضوع

برای دریافت داده‌های لازم، نگارندگان، دو اقدام اساسی را به‌انجام رسانیده‌اند:
الف- انجام مصاحبه با افرادی که با حضرت آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی همکاری داشته‌اند؛ از این رهگذر، حجمی بالا و قابل توجه از داده‌های مرتبط با موضوع به‌دست آمده‌است که تولیدی این تحقیق است. مشخصات افراد مصاحبه‌شونده در جدول زیر آمده‌است:

جدول ۱: مشخصات افراد مصاحبه‌شونده

کد	مسئولیت در مسجد جلیلی	تاریخ مصاحبه	نام و نام خانوادگی
M	فرزند آیت‌الله مهدوی کنی	۹۶/۰۷/۸	سعید مهدوی کنی
A	فرزند خادم مسجد جلیلی، از ابتدای امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد حضور داشتند؛ مسئولیت ایشان در مسجد، برعهده‌داشتن امور فرهنگی مسجد بوده‌است.	۹۶/۰۶/۴	آیت‌گودرزی
B	ایشان از سال ۱۳۴۲ با آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی آشنا شدند و از مؤسسان صندوق مسجد و عضو هیئت امنای مسجد جلیلی نیز هستند.	۱۳۹۶/۰۱/۲۹	محمدعلی گل‌افشانی
C	ایشان از سال ۴۱ با آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی آشنا شدند؛ مسئولیت ایشان در مسجد، چاپ اعلامیه‌ها بوده‌است.	۱۳۹۶/۰۶/۱۲	علی قاضی
D	ایشان از سال ۴۱ با آیت‌الله مهدوی کنی آشنا شدند و مسئولیت ایشان در مسجد، پخش اعلامیه و توزیع کمک‌ها به نیازمندان بوده‌است.	۹۶/۰۶/۱۱	محمدعلی زواره‌ای

(منبع: نگارنده)

ب- مطالعه منابعی درباره اندیشه و عمل آیت‌الله مهدوی کنی و همچنین، تاریخ تحول مسجد جلیلی که مهم‌ترین منابع مورد مطالعه در جدول پایین معرفی شده‌اند:

جدول ۲: مشخصات کتب اصلی در خصوص موضوع مسجد جلیلی

کد	نگارنده (تدوین کننده)	عنوان کتاب
E	دکتر غلامرضا خواجه‌سروی	خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی
F	مرکز رسیدگی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات	آیت‌الله مهدوی کنی به روایت اسناد ساواک
G	پروین قدسی‌زاد	تاریخ شفاهی مسجد جلیلی

(منبع: نگارنده)

۲- شناخت زمینه و زمانه موضوع

برای شناخت هرچه بهتر شرایط حاکم بر موضوع، نگارندگان با استفاده از روش توصیفی و تحلیل مهم‌ترین منابع موجود، تصویری به‌نسبت جامع از فضای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زمان امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی ارائه کرده‌اند؛ این تصویر به محققان برای درک هرچه بهتر مضمون (تم) معنایی رخدادها و رفتارها کمک کرده‌است.

۳- ترسیم جداول معنایی، نگارش دلالت‌های محتوایی و کدگذاری

کدگذاری، فرایندی است که طی آن، متن مطالعه، تحلیل و سپس متناسب با دلالتی که دارد، عددی (کدی) برای آن تعریف می‌شود که در نتیجه آن، معنای مدنظر در دسته‌ای خاص و معین جای می‌گیرد؛ به تعبیری، کدگذاری، فرایند خردکردن موضوع و سپس اتصال دادن یافته‌ها با هدف دستیابی به کلیتی جدید است؛ در این مقام، لازم است که به «رویه‌ها، زمینه، مقولات و قواعد» توجه شود (برای مطالعه تفصیلی فرایند کدگذاری، نک. استراوس و کرین ۱۳۹۶).

۴- تحلیل کدهای تحلیلی و بسته‌های معنایی

با توجه به بسته‌های معنایی محققان در هر جدول، تحلیل‌های ناظر بر شبکه ارتباطات میان معانی و مفاهیم را ارائه داده و به اقتضای بحث در قالب یکی از ابعاد سیاسی، فرهنگی یا اجتماعی، آنها را جایابی کرده‌اند.

ت- زمانه و موقعیت مسجد جلیلی

به‌منظور تحلیل گفتارها و عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی، لازم است که به فضای سیاسی و موقعیت مسجد جلیلی در معادلات سیاسی و اجتماعی آن دوران توجه شود.

۱- فضای سیاسی

آیت‌الله مهدوی کنی در سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷، امام جماعتی مسجد جلیلی را عهده‌دار بودند. در دوران شانزده‌ساله امام جماعتی ایشان که با رژیم پهلوی دوم مصادف است، شرایط به‌گونه‌ای است که رژیم پهلوی به شدت فعالیت‌های ائمه جماعات را از طریق نیروهای ساواک تحت کنترل خود داشته، همواره برای آنها محدودیت‌هایی ایجاد می‌کردند تا ائمه جماعات نتوانند فعالیت سیاسی و فرهنگی خود را انجام دهند (حسینیان، ۱۳۸۳: ۱۰۰)؛ در چنین شرایطی است که ایشان از مسجد جلیلی به‌عنوان یک پایگاه مبارزاتی یاد کرده، شاهد نقش‌آفرینی انتقادی و انقلابی این مسجد در تحولات زیر هستیم:

«مخالفت با تصویب لایحه انجمن ایالتی و ولایتی، اصلاحات ارضی و انقلاب سفید توسط رژیم، تصویب قانون کاپیتولاسیون در مجلس سنا، واکنش به دستگیری و تبعید امام خمینی (ره)، نقد جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، تغییر تاریخ قمری به شمسی و درنهایت، واکنش به خبر شهادت آیت‌الله سید مصطفی خمینی» (مدنی، ۱۳۶۹: ۲۵ تا ۲۳۰).

۲- فضای اجتماعی

خیری به نام آقای جلیلی در سال ۱۳۳۹، مسجد جلیلی را در خیابان ایران‌شهر جنوبی، حوالی میدان فردوسی تهران (قدسی‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۲) ساخت؛ ایشان باغی داشتند که هر ساله مراسم روضه-خوانی در آن برگزار می‌کردند؛ بعدها به دلیل نبود مسجد در آن منطقه تازه‌تأسیس و روبه‌گسترش تصمیم می‌گیرند که بخشی از باغ خود را به ساخت مسجد اختصاص دهند؛ پس از اینکه آیت‌الله مهدوی کنی در سال ۱۳۴۱ به اصرار پدرشان از قم به تهران بازمی‌گردند، به پیشنهاد و سفارش آیت‌الله سرخه‌ای از ایشان دعوت می‌شود که امامت مسجد جلیلی را عهده‌دار شوند (خواجه‌سروی، ۱۳۸۵: ۱۳۰)؛ درخصوص موقعیت این مسجد، توجه به مؤلفه‌های زیر ضروری است:

۱-۲- محیط ضدارزشی

در اطراف مسجد، مغازه شراب‌فروشی لوکسی وجود داشت که عده‌ای فقط برای نوشیدن مشروب به آنجا می‌آمدند (مهدوی کنی، ۱۳۹۶/۶/۱۰) که این اقدام، خلاف موازین شرع بود؛ آیت‌الله مهدوی کنی برای برچیدن بساط این مغازه شراب‌فروشی، مبالغی را با کمک خیران جمع‌آوری کرد که با خرید آن مکان، محله مسجد را از مفاسد این مغازه شراب‌فروشی درامان نگه‌دارد.

۲-۲- محیط چندفرهنگی

منطقه‌ای که مسجد جلیلی در آن واقع شده بود، یکی از سکونت‌گاه‌های اقلیت‌های مذهبی مانند مسیحی، زرتشتی و یهودی بود؛ ضمن آنکه تعدادی زیاد از بهاییان در آنجا سکونت داشتند (قدسی‌زاد، ۱۳۸۳: ۲۱). ما شاهد آن هستیم، با رویکرد و برخوردی که آیت‌الله مهدوی کنی نسبت به اهل کتاب داشتند، بسیاری از آنها به دین مبین اسلام، متمایل شدند یا به دلیل زمینه آموزشی که آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی فراهم آورده بودند، فرزندان خود را به مسجد جلیلی فرستادند و خود به خود بسیاری از آنها به دین اسلام گرایش یافتند.

۲-۳- محیط بسته و تحت کنترل

مسجد جلیلی در جایی قرار گرفته بود که بخشی از ثروتمندان تهران به‌تازگی در آنجا سکونت گزیده بودند و بیشتر، محل استقرار نظامیان ارتش آمریکا و بعدها هم محل ادارات و دستگاه‌هایی بود که تازه در آنجا تأسیس شده بودند لذا محل مسجد جلیلی در حاشیه تهران محسوب می‌شد، به همین سبب، تعداد نمازگزارانی که در محله مسجد ساکن بودند، اندک بود (مهدوی کنی، ۱۳۹۶/۶/۱۰).

استقرار نظامیان و نیروهای ساواک در این منطقه سبب شد که فعالیت‌های آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، تحت کنترل شدید قرار گیرد؛ از همین رو آیت‌الله مهدوی کنی چندمرتبه به دلیل گزارش‌هایی که ساواک ارائه داد، به زندان افتاد و تحت بازجویی و شکنجه‌های سخت و خشن قرار گرفت. در یکی از گزارش‌های ساواک آمده: «امام جماعت مسجد جلیلی تهران، یکی از روحانیان افراطی و اخلاک‌گر است که تحریک‌ها و اقدام‌هایی در زمینه ضدیت مردم با یکدیگر به‌عمل آورده و همچنین فعالیت‌هایی در جهت خلاف مصالح مملکتی و اخلال در نظم عمومی انجام داده و رویه نامطلوب و ناصواب خود را همچنان دنبال می‌کند به‌نحوی که وجود مشارالیه در منطقه، اسباب برهم خوردن نظم و آرامش عمومی را فراهم می‌سازد» (مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۱۳۸۵: ۳۴۵).

در مجموع، مؤلفه‌های بالا از عدم امکان فعالیت گسترده مسجد جلیلی حکایت داشت، اما آیت‌الله مهدوی کنی توانستند، با مدیریت صحیح، این فضا را به نفع انقلاب اسلامی تغییر دهند و مسجد را به پایگاه مبارزان و فعالان فرهنگی، اجتماعی مبدل سازند؛ از این رو استقبال مردم از مسجد جلیلی را می‌توان در ابتدا در شخصیت مبرز و مبارز آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت، رهبر و مدیر

مسجد دانست و سپس به دلیل زمینه‌هایی مناسب که ایشان با کمک نمازگران، برای انواع فعالیت‌های مبارزاتی، سیاسی و اجتماعی ایجاد کردند. مردم، جوانان، گروه‌های مبارز و اشخاص سیاسی مانند مهندس بازرگان و ... به مسجد جلیلی جذب شدند و طولی نکشید که مسجد جلیلی به یکی از شلوغ‌ترین و اثرگذارترین مساجد عصر پهلوی تبدیل شد که از یک طرف، مردم و مبارزان به آن توجه داشتند و از طرفی، مورد حمله حاکمیت قرار داشت.

ث- بعد سیاسی عملکرد سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی به عنوان امام جماعت

۱- مؤلفه‌های سیاسی

با توجه به شرح ارائه‌شده درباره زمانه و شرایط سیاسی مسجد جلیلی، مشخص می‌شود که یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های عملکردی آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، به حوزه سیاست مربوط می‌شود. در جدول ۳، ابعاد و مصادیق این مؤلفه آمده است.

با تأمل در مضامین و دلالت‌های ارائه‌شده در جدول ۳، می‌توان چنین بیان کرد که مهم‌ترین مؤلفه‌های برنامه سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی در مقام امام جماعتی مسجد جلیلی عبارت‌اند از:

۱-۱- انتقاد از رژیم پهلوی

آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل شناخت ماهیت رژیم پهلوی، به شدت این رژیم را نقد می‌کرد؛ ایشان همچنین به قانون‌گذاران مجلس به دلیل وضع قوانین خلاف شرع و روزنامه‌ها به خاطر ترویج فساد و بی‌اخلاقی در جامعه و نیز دولت به دلیل وادار کردن مردم به کارهایی غیرانسانی، به شدت انتقاد می‌کرد به نحوی که حکومت پهلوی را به مثابه حکومت معاویه می‌دانست که در آن انواع فسادها رخمی دهد و کمترین توجه به اصول و ارزش‌های اسلامی ندارند لذا در میان برگه‌های (فیش‌های) کدگذاری شده، بیشترین کد در عملکرد سیاسی ایشان، به انتقاد شدید از رژیم پهلوی، مربوط است (کد مربوط ۸).

۱-۲- نامشروع دانستن رژیم طاغوت پهلوی

آیت‌الله مهدوی کنی، نظام شاهنشاهی را نظامی می‌دانست که هم خود را بر رویارویی با مذهب و دین نوین اسلام گذارده، به شدت با فعالیت‌های مذهبی و دینی مردم مخالفت می‌ورزید و تمام تلاش خود را نیز به کار می‌بست که با استحاله کردن فرهنگ اصیل اسلامی و ایرانی، فرهنگ غرب را با آن جایگزین کند، تا با شتاب بیشتر به خواسته‌های نامشروع خود برسد لذا آیت‌الله مهدوی کنی، این نظام را نامشروع قلمداد می‌کرد و مقابله با آن را وظیفه خود می‌دانست (کد مربوط ۵).

جدول ۳: مؤلفه‌های عملکرد سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی در مقام امام جماعت

کد	دلالت	مضمون	منبع	متن
۱	بسیج نیروها ضد نظام پهلوی	هدایت‌کننده فعالیت‌های مبارزان مدیریت فعالیت‌های سیاسی	C	محمد بخارایی، شهید نیک‌نژاد، شهید هرندی و ... اینها که در مسئله ترور منصور دستگیر و اعدام شدند، اینها دراصل، چرخه اصلی فعالیت‌های سیاسی مسجد جلیلی را با هدایت آقای مهدوی می‌گرداندند.
۲	حمایت از جبهه مقاومت	همراهی با جبهه مقاومت داشتن توان تحلیل	D	جنگ اسرائیل و اعراب بود و ایشان خیلی ناراحت بودند ولی از این طرف هم می‌فرمودند: اینها چیزی نیستند. با اینکه همه دنیا با اینها هستند، چیزی نیستند. پس از انقلاب، زمانی که سید عباس موسوی، دبیر کل حزب‌الله لبنان بود، ایشان می‌گفتند: اینها با چند هزار نیرو، اسرائیل را زمین‌گیری کنند و این کار را هم کردند.
۳	روشن‌سازی ماهیت اسرائیل	حمایت از فلسطین دعاکردن برای پیروزی فلسطین کمک کردن به فلسطین	G:51	یکی از مبارزات دیگر خود آیت‌الله مهدوی، جریان فلسطین بود که در طول جنگ‌های شش‌روزه و پس از جنگ رمضان که برای مسلمان‌ها پیش‌آمد، مدام در فعالیت بودند؛ از دعاکردن تا کمک کردن همچنان ادامه داشت و یک کانون مبارزاتی ضد صهیونیسم هم بود.
۴	انتقاد از رژیم پهلوی	حکومت پهلوی، حکومت معاویه‌گونه است. عدم توجه به دین	F:4	شیخ محمدرضا مهدوی در مسجد جلیلی، ضمن بیاناتی درخصوص جنگ و صلح و زمامداری معاویه اظهارداشتند که درحال حاضر (فعلاً) در کشور ما مانند زمامداری معاویه، جنایت و دزدی و رشوه‌خواری و تعدی به مال و ناموس عده‌ای مردم بی‌گناه و حق‌کشی رواج داشته و اگر کسی حق بگوید، فوری زبانش را قطع می‌کنند.
۴	انتقاد از رژیم پهلوی	انتقاد شدید به روزنامه نگاران	F:27	انتقادی شدید [آیت‌الله مهدوی کنی] به روزنامه‌های مختلف و قانون‌گذاران کرد و اضافه کرد روزنامه‌نگاران و دولت‌ها درحالی‌که خودشان درعمل، ریشه فساد هستند و مردم را به راه‌های غیرانسانی وادارمی‌کنند، اعدا دارند که با فساد مبارزه می‌کنند و تازمانی که اساس کار، روی پایه اصولی صحیحی نباشد، روزبه‌روز مردم، بدبخت‌تر و بیچاره‌تر خواهند شد.
۵	عدم مشروعیت بخشی به رژیم طاغوت	انتقاد شدید به قانون‌گذاران		

ادامه جدول ۳: مؤلفه‌های عملکرد سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی در مقام امام جماعت

کد	دلالت	مضمون	منبع	متن
۶	مبارزه ضد رژیم پهلوی	نظارت بر پخش اعلامیه‌ها توزیع دقیق اعلامیه‌ها	G:64	این اعلامیه‌ها زیر نظر آیت‌الله مهدوی کنی پخش می‌شد؛ نحوه توزیع آن داخل مسجد به گونه‌ای بود که مأموران ساواک که همواره در مسجد حضور داشتند، شک نکنند.
۷	محور قراردادن مرجعیت امام در فعالیت‌های سیاسی	توجه به مسائل سیاسی بازگ کردن فتوای امام اصرار و لزوم بردن نام امام (ره)	G:37	آن وقت در مسجد که اسم امام را بردن، ممنوع بود؛ اوایل که می‌شد ما رساله بخوانیم، مسائل سیاسی را من برای مثال رساله را بازمی‌کردم، شکایات می‌گفتم؛ فتوای امام مثلاً، البته آن وقت امام که تعبیر نمی‌کردند، می‌گفتند؛ آیت‌الله العظمی خمینی... برای اینکه اسمی از ایشان بیاوریم، فقط همین را می‌گفتم؛ حالا مسئله سیاسی نبود، ولی من احساس می‌کردم که نام ایشان باید فراموش نشود در آن مقطع از مبارزه؛ ... و این برای دستگاه، خیلی ناگوار بود که حتی اسمی از ایشان برده شود...
۸	جذب حداکثری	روشن فکر بودن هدایتگری	G:67	[آیت‌الله مهدوی کنی] آدمی روشن فکر بود؛ با دانشجویها سروکار داشت با آنها رابطه داشت و آنها را هدایت می‌کرد؛ این بود که... جناح سیاسیون ملی‌گرا آیت‌الله را قبول داشتند؛ اینجا نماز می‌خواندند؛ یکی همان مهدی بازرگان بود که می‌آمد اینجا و ماه رمضان نماز می‌خواند؛ پس از انقلاب هم می‌آمد.
۹	کمک مالی به انقلابی‌ها	استفاده از شیوه‌ها و روش‌های مختلف برای مبارزه	E:13 3	ساواک روی این حساسیت داشت و باور نمی‌کرد که از پول دادن به آقای لاهوتی نظری عادی داشته باشیم و حمل بر مسائل سیاسی می‌کرد ولی هر دو مورد وجود داشت. ما فکرمی‌کردیم که اسلام هم کمک به محرومان دارد و هم کمک به نهضت؛ منتها این برای ما پوششی خوب بود که به عنوان کمک به محرومان می‌توانستیم این کارها را انجام دهیم.
۱۰	مخالفت با فکر و عمل کمونیست	آگاه بودن به اندیشه‌ها و آرای کمونیست	f:83	به شدت باید به گفتار کمونیست‌ها که معتقدند با پول دادن به فقرا انقلاب را به عقب می‌اندازند، اعتراض کرد زیرا آنچه ایجاد انقلاب می‌کند، فقر نیست، بلکه آگاهی است.

(منبع: نگارنده)

۱-۳- مبارزه ضد رژیم پهلوی

همان‌گونه که در محور دوم به آن اشاره شد، آیت‌الله مهدوی کنی، نظام پهلوی را نامشروع

قلمداد می‌کرد لذا مبارزه ضد چنین رژیم‌های را وظیفه شرعی خود می‌دانست و در همین راستا شیوه‌های مختلف مبارزه را برای سرنگونی این نظام به‌کار می‌بست که از جمله آن، توزیع اعلامیه‌ها بود. فعالان و مبارزان مسجد، اعلامیه‌ها را به‌گونه‌ای تنظیم می‌کردند که وضعیت اسفناک جامعه را شفاف‌کنند تا چهره واقعی رژیم فاسد پهلوی، بهتر برای مردم، نمایان شود؛ این اعلامیه‌ها به‌صورت گسترده در میان نمازگزاران و در سطح شهر تهران و حتی سایر شهرستان‌ها توزیع می‌شد؛ از طرفی ایشان به گروه‌های مبارز انقلابی که ضد نظام پهلوی قیام کرده بودند، کمک مالی می‌کرد زیرا معتقد بود، همان‌طور که محرومان به کمک نیازدارند، نهضت هم اکنون به کمک مالی نیاز دارد تا به سرانجام برسد (کدهای مربوط ۶ و ۹).

۱-۴- جذب حداکثری

آیت‌الله مهدوی کنی بدین دلیل که روشن‌فکر بود و جناح‌ها و گروه‌ها را به‌خوبی می‌شناخت و با افکار آنان نیز آشنا بود و از طرفی به دلیل فراهم آوردن بسترهای مناسب برای فعالیت‌های سیاسی و مبارزاتی، سبب جذب بسیاری از دانشجویان، جناح و گروه‌های مختلف شد؛ از ملی‌گراها گرفته تا گروه‌های با گرایش چپی، نزد ایشان به مسجد جلیلی می‌آمدند و مسائل و پرسش‌های خود را مطرح می‌کردند و ایشان با دقت بسیار پاسخ می‌دادند. همان‌گونه که حاضران در مسجد بیان کردند، بسیاری از افراد با گرایش‌های ناصواب بر اساس همین مصاحبت‌ها هدایت شده، در مسیر درست زندگانی قرار گرفتند (کد مربوط ۸).

۱-۵- بسیج نیروها ضد نظام

آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل داشتن روحیه مبارزاتی و انقلابی و فراهم آوردن بستر مناسب در مسجد، افراد و گروه‌های انقلابی را در مسجد جلیلی جذب کرد؛ این افراد به آیت‌الله مهدوی کنی، بسیار اعتماد داشته، مسجد ایشان را ملجأ خود می‌دانستند لذا آیت‌الله مهدوی کنی با بسیج کردن این نیروهای خودساخته و انقلابی، به مقابله با رژیم پهلوی پرداخت تا به خواست مشروع خود نایل شود (کد مربوط ۱).

۱-۶- تأکید بر محور بودن امام در فعالیت‌های سیاسی

آیت‌الله مهدوی کنی، مسجد جلیلی را به محل درس و بحث درباره فتاوی‌ای حضرت امام خمینی

(ره) مبدل ساختند؛ هرچند ساواک، بسیار نسبت به نام ایشان حساسیت داشت و آوردن نام امام (ره) را ممنوع اعلام کرده بودند، آیت‌الله مهدوی کنی برای اینکه عنصر اصلی نهضت انقلاب اسلامی و مرجع شیعیان به حیطة فراموشی سپرده نشود، بر خود لازم می‌دیدند، نام و فتاوی‌ای امام را بیان کنند (کد مربوط ۷).

۷-۱- مخالفت با کمونیست‌ها

آیت‌الله مهدوی کنی، علاوه بر رویارویی با رژیم فاسد پهلوی، با جریان‌های منحرف، مانند گروهک‌ها و سازمان‌های کمونیستی، مقابله و از آنها انتقادی کردند؛ ایشان با آرا و اندیشه‌های مارکسیستی به‌طور کامل آشنا بود و ایرادهایی اساسی به نوع نگاه و تفکرهای آنها وارد می‌ساخت؛ همچنین ایشان، این طرز تفکر آنان را که فقر موجب انقلاب می‌شود، نقد می‌کردند و می‌فرمودند: «آگاهی به انقلاب منجر می‌شود نه فقر»؛ آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل شناخت دقیق از ماهیت چنین گروه و سازمان‌هایی، همواره به جوانان پرشور توصیه می‌کردند، در هیچ گروه و سازمانی عضو نشوند تا در دامن گروه‌های فعال که خط فکری آنان خلاف اصول اسلامی است، مانند کمونیست‌ها به دام نیفتند (کد مربوط ۱۰).

۸-۱- حمایت از جبهه مقاومت

بخش دیگر فعالیت سیاسی آیت‌الله مهدوی کنی، این بود که مسجد جلیلی را به پایگاه مبارزه ضد رژیم صهیونیست تبدیل کردند؛ ایشان برای رهاسازی فلسطین از چنگال رژیم غاصب اسرائیل، تمام تلاش خود را به‌کار بستند تا از طریق کمک‌های مالی و دعا برای آزادسازی فلسطین قدمی بردارند و نیز با تحلیلی که از ماهیت رژیم اسرائیل داشتند، اسرائیل را کوچک‌تر از آن می‌دانستند که بتواند در مقابل حزب‌الله لبنان به پیروزی برسد بلکه حزب‌الله با نیروی اندک خود می‌تواند، اسرائیل را زمین‌گیر کند و شکست دهد (کدهای مربوط ۳ و ۲).

۲- ویژگی‌های سیاسی

با بررسی اندیشه و عمل آیت‌الله مهدوی کنی، مشخص می‌شود که ایشان در برنامه سیاسی شان بر ویژگی‌های زیر تأکید داشته‌اند:

جدول ۴: شاخص‌های عملکرد سیاسی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

کد	دلالت	مشخصه	منبع	متن
۱۱	استقامت در رأی	شجاعت در مقابل دشمن اصرار بر بردن نام امام	G:91	ساواک من را چندبار خواست که چرا تو اسم امام می‌آوری؟ نباید اسمش را بیاورید؛ فشار که آوردند، پس از مدتی بنده به‌جای نام امام می‌گفتم آقا؛ باز بنده را خواستند... گفتند که تو چرا می‌گویی آقا؟ گفتم: من اسم کسی را نمی‌گویم. گفتند، تو می‌گویی آقا...؛ بعد من گفتم حضرت استاد. باز دفعه آخر، آن سرهنگ ساواک، که اسمش یادم نیست، به من گفت: آقا شیخ اگر از این کارت دست‌برنداری، می‌بریمتان جایی که عرب نی‌بندازد ولی با این حال، من میان دو نماز، مسئله‌ای از امام یا عنوان حضرت استاد می‌گفتم.
۱۲	آینده‌نگری	پیش‌بینی کردن حکومت اسلامی توجه به حق‌الناس	D	شب بیست‌وسوم ماه رمضان چهار سال مانده به انقلاب: هنوز کسی به فکر جمهوری اسلامی نبود؛ ایشان شب بیست‌وسوم ماه رمضان احیاداشت، ساواک مسجد را محاصره کرد تا ایشان را ببرد؛ ایشان مبلغی به آقای دیانت بدهکار بود، آن شخص ساواکی پرید پشت پرده، حاج آقا گفت: من بدهکارم و دارم به ایشان می‌گویم که این قدر بدهکارم تا ایشان ادا کند؛ ایشان گفت: ای خدا! ما منتظر جمهوری اسلامی هستیم. چهار سال مانده بود به انقلاب.
۱۳	روشنگری	آگاه‌سازی مردم از مسائل داخل ایران	D	ایشان در عیادت‌هایی که می‌رفتیم می‌گفت: شما ببینید کشورهایی که کارخانه دارند، موفق هستند. ما الآن کارخانه‌های زیادی داریم و حتی پیکانمان را مونتاژ می‌کنیم ولی ببینید که فقیرترین کشورها مانند هند باید به ما دکتر بدهد.
۱۴	عملگرا بودن	ساواک ایشان را اخلالگر می‌دانست.	F:345	محمدرضا مهدوی، امام جماعت جلیلی تهران است: یکی از روحانیان افراطی و اخلالگر است که تحرک‌ها و اقدام‌هایی در زمینه ضدیت مردم با یکدیگر به‌عمل آورده، همچنین فعالیت‌هایی در جهت خلاف مصالح مملکتی و اخلال نظم عمومی انجام می‌دهد و رویه نامطلوب و ناصواب خود را همچنان دنبال می‌کند به‌نحوی که وجود مشارالیه در منطقه تهران، اسباب برهم‌خوردن نظم و آرامش عمومی را فراهم می‌سازد.

(منبع: نگارنده)

با تأمل در مضامین و دلالت‌های ارائه‌شده، می‌توان مهم‌ترین ویژگی‌های مدنظر ایشان را برای امام جماعت در بعد سیاسی به شرح زیر فهرست کرد:

۲-۱- استقامت در رأی

ساواک بارها آیت‌الله مهدوی کنی را تهدید، بازداشت و زندانی کرد ولی به دلیل استقامتی که از خود نشان دادند، نه تنها از آرمان‌های خود دست‌نکشیدند، بلکه در سخت‌ترین شرایط حاکم، برای تحقق آرمان و اهداف خود و نهضت انقلاب اسلامی، پیشرو و پیشقدم بودند که رهبری آن را حضرت امام خمینی (ره) برعهده داشت (کد مربوط ۱۱).

۲-۲- آینده‌نگری

آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل داشتن توان تحلیل دقیق از شرایط و زمانه خود می‌دانست، حکومتی که مبتنی بر دیکتاتوری و استبداد باشد و حاکمیت آن، کمترین توجه را به اعتقادات و خواسته‌های مشروع مردم نداشته باشد، دیری نخواهد پایید که این رژیم سقوط خواهد کرد؛ این ویژگی‌ها همه در حکومت مستبد پهلوی هویدا بود و از این رو، ایشان نزدیک به چهار سال مانده به پیروزی انقلاب اسلامی، نوید حکومت جمهوری اسلامی را داد که به تحقق پیوست (کد مربوط ۱۲).

۲-۳- روشنگری

آیت‌الله مهدوی کنی در خطابه‌هایی خود روی منبر و نیز در عیادت‌هایی که به مناسبت و دلایل مختلف نزد مردم داشتند، یا به‌طور کلی از هر فرصتی چه به‌صورت آشکار یا با ایما و اشاره استفاده می‌کردند و مردم را از وضعیت ددمنشانه‌ای که نظام پهلوی به‌وجود آورده بود، از جمله فقر، بیکاری، فساد و رواج بی‌دینی آگاه کرده، شرایط را برای اتحاد مردم تبیین و تشریح می‌کردند تا هرچه سریع‌تر مردم را با نهضت همراه کنند و فرایند پیروزی انقلاب را تسریع کنند (کد مربوط ۱۳).

۲-۴- تأکید بر اهمیت عمل

آیت‌الله مهدوی کنی، همواره مقید و پایبند به کلامی بود که بر زبان خود جاری می‌ساخت؛ اگر ایشان، مردم و مبارزان را به مبارزه ضد رژیم پهلوی تشویق می‌کرد، خود نیز در خط مقدم مبارزه قرار می‌گرفت لذا بارزترین شاخص سیاسی ایشان در جریان مبارزات سیاسی، عمل‌گرایی است؛ بهترین شاهد مثال ما، گزارش ساواک است که فعالیت‌های ایشان را در جهت خلاف مصالح مملکتی

و اخلال نظم عمومی و انجام رویه نامطلوب و برهم‌زننده نظم و آرامش مردم معرفی می‌کند. آیت‌الله مهدوی بارها به دلیل رویکرد عمل‌گرایی خود، دستگیر و روانه زندان شدند و تحت طاقت‌فرساترین شکنجه‌ها قرار گرفتند (کد مربوط ۱۴).

ج- بعد اجتماعی عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت

۱- مؤلفه‌های اجتماعی

با توجه به وسعت و اهمیت بعد اجتماعی مسجد، آیت‌الله مهدوی کنی بر این بعد به‌طور ویژه تأکید داشته‌اند که در ادامه، مهم‌ترین آنها تحلیل شده‌اند.

جدول شماره ۵: مؤلفه‌های عملکرد اجتماعی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

کد	دلالت	مضمون	منبع	متن
۱۵	تاسیس صندوق	راه‌اندازی صندوق	M	حاج آقا صندوق قرض‌الحسنه‌ای را هم در مسجد جلیلی راه‌اندازی کردند که بعدها آثار خود را در صندوق‌های قرض‌الحسنه نشان‌داد و صندوق‌هایی بزرگ در تهران باب‌شدند که حاج آقا در بیشتر آنها هم مشارکت داشتند؛ مانند صندوق‌های نیکان، جاوید، مسجد لرزاده و...؛ بعدها صندوق‌هایی نظیر صندوق کمیته امداد امام که با تلاش‌های کسانی مانند مرحوم آقای عسگرولادی به‌وجود آمدند که از همین صندوق مسجد جلیلی نشأت گرفته‌بود.
		الگوشدن صندوق جلیلی		
		دادن وام توسط صندوق		
۱۶	خدمات اجتماعی	کمک به اقشار کم‌درآمد	G:78	کمک صندوق، شامل کمک‌رسانی به اقشار کم‌درآمد، آسیب‌دیدگان زلزله و سیل و مردم رنج‌کشیده فلسطین بود. یاری به مستمندان، بخشی مهم از فعالیت‌های مسجد بود که در ابعاد وسیع صورت می‌گرفت.
		کمک به زلزله‌زدگان		
		تهیه جهیزیه		
۱۷	رفتن به عیادت بیماران	عیادت از بیماران	D	دست‌جمعی به بیمارستان‌ها می‌رفتند و به کسانی که ملاقات‌کننده نداشتند؛ شیرینی می‌دادند. می‌گفتند: خانواده‌تان در چه حالی است؟؛ بعد رفقای امثال آقای کریم‌آبادی و گل‌افشانی در کنار عیادت به بیماران آگاهی می‌دادند و می‌گفتند: الآن دولت باید خرجتان را بدهد و پول‌های ما نباید برای کافه‌ها و اسرائیل و اسلحه صرف‌بشود.
		آگاهی بخشی به مردم		

(منبع: نگارنده)

مطابق جدول بالا مشخص می‌شود که اقدام‌های اجتماعی مسجد به‌صورت هدفمند در امور زیر

سازمان دهی شده‌اند:

۱-۱- تأسیس صندوق

آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل آگاهی از وضعیت معیشتی مردم که بسیاری از آنان در تأمین قوت غالب خود در مضیقه بودند، چاره‌ای اندیشید لذا ایشان با کمک نمازگزاران مسجد جلیلی برای برطرف کردن نیازهای مادی نیازمندان، صندوقی تأسیس کردند که منشأ امور خیر بسیاری در سطح محله و سایر محلات مسجد جلیلی شد. اثرگذاری تأسیس صندوق مسجد جلیلی به نحوی بود که بعدها متولیان سایر مساجد را تشویق کرد، صندوقی مانند صندوق مسجد جلیلی تأسیس کنند که خدماتی بیشتر به جامعه اسلامی ارائه دهند؛ صندوق‌های کمیته امداد/امام خمینی (ره) نیز از همین صندوق مسجد جلیلی الگو گرفته‌اند (کد مربوط ۱۵). در جدول زیر، سازوکار صندوق مسجد جلیلی به عنوان الگو بیان شده‌است:

جدول ۶: سازوکار عملکرد صندوق مستمندان

کد	دلالت	مضمون	منبع	متن
۱۸	نوشتن اساسنامه برای صندوق	نوشتن اساسنامه برای صندوق	D	اساسنامه‌ای نوشتیم راجع به بیماران مستمند و مستمندان آبرومند که به حضرت آیت‌الله مهدوی کنی دادیم؛ ایشان اصلاحاتی کردند و بعد طبق این اساسنامه عمل کردیم.
۱۹	جمع‌آوری وجوه	نصب صندوق در اماکن مختلف	E131	موجودی صندوق هم از این راه تأمین می‌شد که در مغازه‌ها، مراکز بزرگ و حتی بیمارستان پیش از اینکه کمیته امداد، این طرح را اجرا بکند، صندوق‌هایی را به‌عنوان صندوق اعانه و کمک به محرومان و بی‌بضاعتان نصب کردیم و مردم وجوهی در این صندوق‌ها می‌ریختند؛ بعد هم ماهیانه جمع می‌شد و برای امور مربوط صرف می‌شد.
۲۰	تشکیل گروه بازرسان	گروه بازرسان	D	ما گروهی داشتیم، گروه بازرسان. تشکیلاتی کاری کردیم چون ما می‌خواستیم که کارمان اصالت داشته باشد و بررسی ما دقیق باشد و پول را به هرکس ندهیم؛ ما هفتگی هم جلسه داشتیم که فرض بفرمایید افرادی که مستحق بودند، اسامی آنان [توسط هیئت امناء] مشخص می‌شد؛ بعد این بازرسان می‌رفتند، تحقیق می‌کردند؛ زمانی که اصالت نیاز آنها مشخص می‌شد، به آنها کمک می‌شد.
۲۱	برگزاری جلسات	تشکیل جلسات برای		
۲۲	توزیع کمک‌ها	تصمیم‌گیری		

(منبع: نگارنده)

با تأمل در مضامین و دلالت‌های ارائه‌شده، می‌توان چنین بیان کرد که این اقدام اجتماعی مسجد، معرف نوعی الگوی فعال در عرصه اصلاح سیاسی و اجتماعی بوده‌است که مهم‌ترین ارکان آن عبارت‌اند از:

- تدوین اساسنامه صندوق

آیت‌الله مهدوی کنی، اساسنامه‌ای را که برای صندوق تازه‌تأسیس مسجد جلیلی، تهیه و تنظیم شده‌بود، اصلاح و بازنگری کردند و مبنای کار دست‌اندرکاران صندوق قرارگرفت تا براساس متن اساسنامه اقدام و عمل کنند (کد مربوط ۱۸).

- جمع‌آوری وجوه

متولیان صندوق برای جمع‌آوری وجوه مردم، از شیوه‌هایی مختلف بهره‌می‌جستند؛ ازجمله آن، نصب صندوق‌هایی در مغازه‌ها، بیمارستان‌ها و سایر امکان بود که مردم کمک‌های مالی خود را در آن صندوق‌ها بیندازند و برخی افراد به‌صورت ماهانه، مبالغی را به صندوق می‌دادند؛ از این طریق، مبالغی جمع‌آوری می‌شد (کد مربوط ۱۹).

- تشکیل گروه بازرسان

مؤسسان صندوق برای اینکه اصالت نیاز افراد را بسنجند، گروهی را به نام بازرسان تشکیل دادند؛ این افراد از جانب صندوق مأموریت یافتند تا تحقیق‌های لازم را انجام‌داده، درصورت تأیید اصالت نیاز افراد درخواست‌دهنده، کمک‌هایی به آنها اختصاص دهند (کد مربوط ۲۰).

- برگزاری جلسات و توزیع کمک‌ها

متولیان صندوق برای اتخاذ تصمیم‌ها و نیز ارائه گزارش‌ها هر هفته با حضور آیت‌الله مهدوی کنی، جلسه تشکیل می‌دادند تا علاوه‌بر رسیدگی امور مرتبط به صندوق، براساس اولویت‌ها به مستحقان، کمک‌های تعلق‌گیرد (کدهای مربوط ۲۱ و ۲۲).

۱-۲- ارائه خدمات اجتماعی

آیت‌الله مهدوی کنی با تأسیس صندوق قرض‌الحسنه مسجد جلیلی توانستند، خدمات اجتماعی گسترده‌ای را در سطح جامعه ارائه‌دهند؛ این خدمات در قالب‌های مختلف برای برطرف‌ساختن

مشکلات مالی نیازمندان بود؛ از جمله این خدمات، کمک به اقشار کم‌درآمد، زلزله‌زدگان، بیماران مستمند، خانواده‌های زندانی و هماهنگ‌کردن بیمارستان برای درمان و تأمین داروهای افراد ناتوان بود؛ از همین رو، مسجد جلیلی، ملجأ و محل رجوع بسیاری از نیازمندان آبرومند قرار گرفته بود (کد مربوط ۱۶).

۱-۳- عیادت از بیماران

آیت‌الله مهدوی کنی نسبت به نمازگزارانی که در مسجد حضور می‌یافتند، احترامی خاص، قایل بودند؛ به نحوی که اگر یکی از نمازگزاران، دچار بیماری می‌شد، جویای احوالشان می‌شدند و در صورتی که بر اثر بیماری توان حضور در مسجد نداشتند، خود به عیادت آن فرد می‌رفتند؛ در ضمن عیادت‌ها، ایشان همواره وضع فاجعه‌بار جامعه را که رژیم فاسد پهلوی را مسبب آن می‌دانست، مطالبی بیان می‌کردند تا فرد را نسبت به این مسائل آگاه‌کند (کد مربوط ۱۷).

جدول شماره ۷: ویژگی‌های عملکرد اجتماعی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

کد	دلالیت	مضمون	منبع	متن
۲۳	دارای روابط اجتماعی قوی	خوش‌رو بودن با همه مردم مخاطب‌شناس بودن	A	به پیرمردها می‌رسید، شوخی می‌کرد؛ به نوجوانان می‌رسید، شوخی می‌کرد. به ماها می‌رسید، شوخی می‌کرد؛ مثلاً برای ماها جلسه می‌گذاشت برای جوانان و پیرمردها همین‌طور.
۲۴	مخاطب‌شناس بودن	داشتن جلسات مختلف براساس نوع مخاطب	A	هفته‌ای سه جلسه رسمی داشت: یک جلسه، فقط با بازاریان داشت؛ یک جلسه فقط با دانشگاهیان داشت؛ یک جلسه، فقط با دانشجویان داشت؛ مسجدی‌ها هم به‌کنار؛ محتوای این جلسات متفاوت بود؛ (درباره) بازاریان به‌طور عمده، مسائل مربوط به خودشان، فقه و فقه‌ت تجارت و مکسب).
۲۵	داشتن جاذبه	خوش‌رو و خوش‌سیما بودن	C	آقای مهدوی اول اینکه بسیار خوش‌رو بود؛ این خوش‌سیمایی و خوش‌رویی ایشان افراد را خیلی جذب می‌کرد.
۲۶	جذابیت اجتماعی	رفتن به عیادت	D	دسته‌جمعی به بیمارستان‌ها می‌رفتند و به کسانی که ملاقات‌کننده نداشتند، شیرینی می‌دادند و می‌گفتند: خانواده‌تان در چه حالی است؟ الآن خرجی دارید یا نه؟.

(منبع: نگارنده)

۲- ویژگی‌های اجتماعی

با توجه به حساسیت امور اجتماعی، در سیره آیت‌الله مهدوی کنی، به چند ویژگی برای اثربخش بودن فعالیت‌های اجتماعی تأکید شده است.

مهم‌ترین ویژگی‌های مدنظر ایشان برای امام جماعت در ساحت اجتماعی عبارت‌اند از:

۲-۱- دارای روابط اجتماعی قوی

آیت‌الله مهدوی کنی، به‌طورفعال در مسجد جلیلی حضورداشتند؛ ازاین‌رو، همه افرادی که به مسجد جلیلی رفت‌وآمدداشتند، با ایشان تعامل می‌کردند؛ این ارتباطات با سن و فرد مخاطب، متناسب بود؛ این تعامل‌های میان ایشان و نمازگزاران به‌نحوی شکل‌گرفته بود که اگر یکی از نمازگزاران به بیماری، دچار می‌شد، آیت‌الله مهدوی کنی، همراه عده‌ای به منزلشان رفته، جویای احوالشان می‌شد؛ آیت‌الله مهدوی کنی، فردی خوش‌رو بودند و حتی شوخ‌طبعی خاص خود را داشتند، این روحیه موجب شده بود که نمازگزاران به‌راحتی با ایشان ارتباط برقرارکنند و مسائل خود را نزد ایشان بیان‌کنند (کد مربوط ۲۳ و ۲۶).

۲-۲- مخاطب‌شناس بودن

آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی اگر می‌خواستند، اقدامی انجام‌دهند، ابتدا مخاطبان خود را شناسایی می‌کردند لذا ایشان جلساتی را متناسب با مخاطبان خود ترتیب‌دادند. ایشان جلساتی با بازاریان و تجار داشتند و مباحثی ازجمله «فقه تجارت و حق مکسب» برای آنان بیان می‌کردند. در جلساتی که با دانشجویان داشتند، مباحث متناسب آنان را بیان می‌کردند؛ برای نمونه، در آن زمان، اندیشه‌های مارکسیستی میان جوانان، رایج بود، جلساتی با هدف تبیین آن برای قشر جوان می‌گذاشت؛ همین رویکرد نیز، نسبت به کودکان داشتند (کد مربوط ۲۴).

۲-۳- جذابیت اجتماعی

آیت‌الله مهدوی کنی در اجتماع، نمونه مجسم و بارز فردی جذاب بودند؛ ایشان درخصوص تعامل و مواجهه با دیگران در مسجد جلیلی زبانزد عام و خاص بودند. خوش‌رویی ایشان، عامل جذب بسیاری از افراد به مسجد جلیلی شده بود؛ احوال‌پرسی‌ها و رفتن به عیادت بیماران و...، موجب جذاب‌شدن شخصیت ایشان در جامعه شده بود (کد مربوط ۲۶).

چ- بعد فرهنگی عملکرد آیت‌الله مهدوی کنی به‌عنوان امام جماعت

فرهنگ، اساس الگوی مدیریتی آیت‌الله مهدوی کنی را تشکیل می‌دهد لذا شاهد تأکید خاص بر آن هستیم؛ در این خصوص می‌توان به مؤلفه‌ها و ویژگی‌های امام جماعت، مطابق دیدگاه ایشان به شرح زیر اشاره کرد:

۱- مؤلفه‌های فرهنگی

یکی از مؤلفه‌های عملکردی آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، به حوزه فرهنگی، مربوط می‌شود؛ در جدول زیر، ابعاد و مصادیق این مؤلفه آمده‌است:

جدول ۸: مؤلفه‌های عملکرد فرهنگی آیت‌الله مهدوی کنی در قامت امام جماعت

متن	منبع	مضمون	دلالت	کد
شب‌های شنبه من در آنجا یک جلسه برای جوانان‌ها داشتم که آن مقداری که الآن یاد هست، بحث‌هایی که داشتیم، قسمتی بحث اقتصاد اسلامی بود، در حدی که بنده می‌توانستم، در این مسائل مطالعه‌داشته‌باشم و صحبت بکنم...؛ البته دلیل شروع بحث هم این بود که می‌دیدیم، مارکسیست‌ها، جوان‌ها را منحرف می‌کردند و از آن‌طرف، اوضاع مملکت، اوضاعی بود که جوان‌ها را به سوی بی‌بندوباری و فساد می‌کشید و از آن‌طرف، جوان‌هایی که به مبارزه علاقه‌داشتند، به‌طور معمول، جذب چپی‌ها و کمونیست‌ها می‌شدند و به این جهت، بنده مصلحت را بر این دیدم که برای خاطر جوان‌های مسلمان و این که آنها را حفظ کنیم و بتوانیم هدایتشان کنیم، بحث‌هایمان قسمتی مربوط به اصول اعتقادی بود و قسمتی هم در مسائل اقتصادی، که مدت‌ها طول کشید و جزوه‌هایی هم از آنها منتشر شد.	G:41,42	تدریس مباحث اقتصاد اسلامی	تعلیم و تربیت جوانان	۲۷
		شناخت از اوضاع و زمانه خود		
		آشنایی با روحیات جوانان		
		برنامه‌داشتن برای خنثی‌سازی فعالیت‌های دشمن در امر آموزش		
		توجه به آموزش جوانان	اولویت آموزشی برای جوانان	
کتابخانه را که تأسیس کردند، خب ایشان (آیت‌الله مهدوی کنی)، وقت زیادی را می‌گذاشت برای نوشتن کتاب‌ها که تمام اینها به خط خود ایشان هست؛ هر دو فهرست‌بندی کتاب‌ها، خلاصه‌نویسی کتاب‌ها، کدبندی کتاب‌ها و چینش کتاب‌ها به خط خود ایشان در آن دفاتر اصلی نوشته یا پشت‌نویسی شده به خط خود ایشان.	A	نظارت بر کار کتابخانه	رواج کتابخوانی	۲۹
		نظم‌دهی به سیستم کتابخانه		
		اهل مطالعه و تحقیق		

ادامه جدول ۸: مؤلفه‌های عملکرد فرهنگی آیت‌الله مهدوی کنی در قامت امام جماعت

متن	منبع	مضمون	دلالت	کد
ما سه تا رشته ورزشی در مسجد کار می‌کردیم. رزمی، دو و فوتبال، دو رشته اصلی مان بود. همه کسانی که می‌آمدند در آن گروه باید دوندۀ باشند؛ علتش هم این بود که حاج آقا می‌فرمودند: شما نباید دستگیر شوید. به‌طور حتمی باید بتوانید در بروید؛ حق هم ندارید، بزنید طرفتان را؛ یعنی مأمور ساواک می‌آید، مأمور ارتش می‌آید، می‌خواهد بگیردتان؛ حق ندارید، بزنیدش ولی باید در بروید؛ برای در رفتن هم باید دوندۀ باشید.	A	اولویت‌دهی برای سرگرمی‌های نوجوانان و جوانان	تشویق به ورزش	۳۰
آیت‌الله مهدوی کنی، سخنرانانی که برای مسجد دعوت می‌کردند، گزینش می‌کردند تا عین اینکه افرادی متعهد هستند، بتوانند مسائل مذهبی را به زبان روز برای مردم تبیین کنند. از جمله افرادی که برای سخنرانی دعوت می‌شدند، شهید مطهری، شهید باهنر و ... بود.	G:43-51	گزینش سخنران برای آشنایی به مسائل روز و تعهد آنان	تبلیغ و تبیین مسائل دینی	۳۱
این مغازه [شراب‌فروشی] را بخریم؛ حاضر بود که سه برابر هم به او پول‌دهد که روبه‌روی مسجد نباشد اما نتوانست که آنجا را بخرد؛ از برکت انقلاب خودبه‌خود جمع شد.	D	ریشه‌کن کردن فساد	مقابله با فساد	۳۲
برگزاری جشن به مناسبت اعیاد مختلف، ولادت اهل بیت، اعیاد غدیر، فطر و ...	G:50-60	برگزاری مراسم جشن‌های مذهبی	برگزاری جشن‌های مذهبی	۳۳

(منبع: نگارنده)

با تأمل در مضامین و دلالت‌های ارائه‌شده، می‌توان چنین بیان کرد که مهم‌ترین مؤلفه‌های برنامه‌های فرهنگی مسجد عبارت‌اند از:

۱-۱- توجه به تعلیم و تربیت

آیت‌الله مهدوی کنی به دلیل ارتباطی وثیق که با آحاد مردم داشت، دریافته بود که جوانان و نوجوانان، خلأ آموزشی و تربیتی دارند و البته استعدادی خوب هم برای فراگیری و اقدام دارند لذا اولویت کار خود را در بعد فرهنگی، در تربیت دینی و مبارزاتی سیاسی و اجتماعی برای نوجوانان و

جوانان قراردادند؛ از این رو ایشان با استفاده از سیاست‌های خاص آموزشی و به‌کارگیری استادان دلسوز توانستند علاوه بر آموزش مسائل دینی و اخلاقی، کلاس‌هایی برای تقویت دروس مدرسه‌ای نوجوانان ترتیب دهند و در جریان این کلاس‌ها آنها را به مسائل روز آشنا کنند. آیت‌الله مهدوی کنی برای خنثی‌سازی جریان و گروه‌های غیراسلامی، کلاسی مختص جوانان و دانشجویان ترتیب دادند و به تبیین و تعلیم، مباحث اقتصاد اسلامی پرداختند تا این قشر حساس جامعه در دام کمونیست‌ها قرار نگیرند (کدهای مربوط ۲۷ و ۲۸).

۱-۲- رواج کتابخوانی

آیت‌الله مهدوی کنی برای اینکه باب تحقیق و مطالعه در مسجد، فراهم و گسترش یابد، در ابتدا کتابخانه‌ی را در مسجد جلیلی تأسیس کردند؛ در آن زمان، مسجد جلیلی، جزو اولین مساجدی بود که مجهز به کتاب و کتابخانه شده بود؛ ایشان به‌طور مستقیم بر فعالیت کتابخانه نظارت داشتند و حتی برخی از کتب موجود در کتابخانه را خلاصه کرده، در اختیار عموم می‌گذاشتند. ایشان خود، اهل مطالعه و تحقیق بودند و از همین رو، جوانان را با شیوه‌های گوناگون به مطالعه کتاب تشویق می‌کردند از جمله، هر ساله در مسجد جلیلی، جشن کتاب برگزار کرده، به برگزیدگان، جوایزی ارزنده اعطای می‌کردند (کد مربوط ۲۹).

۱-۳- تبلیغ و تبیین مسائل دین

آیت‌الله مهدوی کنی، برای تبیین مسائل و احکام دین در مسجد جلیلی، بسیار اهتمام می‌ورزیدند لذا غالب سخنرانی‌های ایشان روی همین اصل استوار بود؛ آیت‌الله مهدوی کنی همچنین برای تشریح بهتر مسائل دین، سخنرانانی را براساس دو ملاک، اول آشنایی به مسائل روز و دوم داشتن تعهد، به مسجد دعوت می‌کردند و جلساتی نیز برای تفسیر آیات قرآن و ادعیه در مسجد جلیلی داشتند تا نمازگزاران هرچه بیشتر با مفایم اسلامی و قرآنی آشنا شوند (کد مربوط ۳۱).

۱-۴- برگزاری مراسم مذهبی

آیت‌الله مهدوی کنی برای تکریم و بزرگداشت ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، مراسم‌هایی به مناسبت شهادت و ولادت امام معصوم (علیه‌السلام) در مسجد جلیلی برگزار می‌کردند؛ ایشان برای سالروز ولادت ائمه اطهار به‌ویژه جشن‌های نیمه شعبان را باشکوه برگزار می‌کردند (کد مربوط ۳۳).

۱-۵- مقابله با فساد

آیت‌الله مهدوی کنی زمانی که امام جماعت مسجد جلیلی بودند، فساد به صورتی گسترده در جامعه شیوع یافته بود؛ ایشان برای ریشه‌کن کردن فساد، به کار فرهنگی روی آوردند که برخی موارد آن در محورهای بالا بیان شد؛ برای نمونه، در اطراف خیابانی که به مسجد جلیلی منتهی می‌شد، مغازه‌های شراب‌فروشی بود که ایشان بارها برای از میان برداشتن این مغازه‌ها تلاش کردند (کد مربوط ۳۲).

۱-۶- تشویق به امر و ورزش

آیت‌الله مهدوی کنی برای اینکه اوقات فراغت و سرگرمی جوانان را به شیوه احسن پرکند، در کنار کارهای تعلیم و تربیتی خود، بسترهایی مناسب برای فعالیت‌ها و ورزشی آنان فراهم آورد که از جمله این ورزش‌ها «دو، فوتبال و فنون رزمی» بود؛ آیت‌الله مهدوی کنی در میان این ورزش‌ها، اولویت را در ورزش دو می‌دانستند و به جوانان توصیه می‌کردند، در شرایط حساس که ساواک آنها را تحت تعقیب قرار می‌داد، با آمادگی لازم فرارکنند (کد مربوط ۳۰).

۲- ویژگی‌های فرهنگی

به دلیل اهمیت جایگاه امام جماعتی، تحصیل ویژگی‌های فرهنگی به عنوان شرط اول و ضروری ورود به این حوزه، مطرح است؛ مهم‌ترین این ویژگی‌ها حسب نظر آیت‌الله مهدوی کنی در جدول زیر آمده است:

جدول ۹: ویژگی‌های عملکرد فرهنگی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

متن	منبع	مضمون	دلالت	کد
هر جوانی را می‌دید، او را می‌خواست تا حمد و سوره‌اش را درست کند؛ جلوی جمع هم نباشد که خجالت بکشد؛ پس از انقلاب هم همین‌طور	A	آموزش توأم با عمل	عامل بودن	۳۴
ایشان روی ظاهر، خیلی تأکید داشت؛ هم خوش تیپ بود، هم خوش پوش...؛ روی نظافت هم خیلی تأکید داشت و می‌گفت: اگر آخوندی کثیف باشد، دنبالش نماز نخوانید.	A	تأکید داشتن به نظافت و رسیدگی به ظاهر رسیدگی به ظاهر	آراستگی	۳۵

ادامه جدول ۹: ویژگی‌های عملکرد فرهنگی امام جماعتی آیت‌الله مهدوی کنی

کد	دلالت	مضمون	منبع	متن
۳۶	اهل مطالعه و تحقیق	ساماندهی به کتابخانه		ایشان، وقت زیادی را می‌گذاشت، برای نوشتن کتاب‌ها، تمام اینها به خط خود ایشان هست. هر دو فهرست‌بندی کتاب‌ها، خلاصه‌نویسی کتاب‌ها، کدبندی کتاب‌ها را خودشان انجام می‌دادند.
۳۷	پاسخ‌گوبودن به مسائل مردم	وقت‌گذاشتن برای پرسش‌های نمازگزاران	C	ظهر که می‌خواستند به منزل بروند یک‌دفعه، یک نفر پرسش می‌کرد؛ ایشان بدون کوچک‌ترین ناراحتی می‌ایستاد و نیم‌ساعت، سه‌ریع، به این آقا پاسخ می‌داد و تا آن فرد قانع نمی‌شد، حاج آقا نمی‌رفت.
۳۸	عالم‌بودن (آگا ه به علم اقتصاد)	تک‌بعدی نبودن	B	ایشان انسانی بسیار شریف، ارزشمند و قابل استفاده در ابعاد مختلف دیگر اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی هم هست، چون ایشان مسائل اقتصادی را هم واقف بودند و تدریس می‌کردند.
۳۹	بصیرت‌افزایی	توجه به خلدشه‌واردنشدن به دین	A	یکی از خواننده‌های معروف لاله‌زار توبه‌کرد و به مسجد جلیلی آمد که من توبه‌کردم و می‌خواهم آدم شوم...؛ حاج آقا فرمودند: همین که شما می‌گویید، من پشیمانم بس است، عهدکن که دیگر ادامه‌دهید...؛ صدای خوبی هم داشت؛ یک وقتی دوستان مسجدی گفتند: آقا ایشان که توبه کرده، صدایش هم که خوب است... برای اذان ایشان را هم بگذاریم؛ گفتیم اجازه بدهید پرسش کنیم. من خدمت ایشان عرض کردم: حاج آقا! دوستان پیشنهاد دادند. ایشان فرمودند: این کار را نکنید و خیلی محترمانه باشد که زده نشود ولی پخش هم نشود، چرا؟ ایشان یک نگاهی به ما کردند و فرمودند: ایشان را چند نفر به‌عنوان خواننده می‌شناسند؟ گفتیم: خیلی، گفت: چند نفر می‌دانند ایشان توبه کرده؟ خب یک تعداد کمی! گفت: حالا این از مسجد پخش بشود، این شنونده‌ها می‌گویند که این اذان‌گوها همان خواننده‌ها هستند؛ این از اعتبار مسجد کم نمی‌کند.؟ هر وقت کسانی که دانستند ایشان توبه کرده و آدم خوبی شده‌است و بیشتر از اندازه آنهاپی که خوانندگی‌اش را می‌شناسند، شد، صوت اذانش را پخش کنید.

(منبع: نگارنده)

با تأمل در مضامین و دلالت‌های ارائه‌شده، می‌توان چنین بیان کرد که لازم است امام جماعت از حیث فرهنگی، دارای ویژگی‌های زیر باشد:

۲-۱- عامل بودن

آیت‌الله مهدوی کنی در امور فرهنگی علاوه بر توصیه‌های سنجیده‌ای که بیان می‌کردند، خود نیز عامل به آن بودند. ایشان اگر به دانش‌آموزان خود در مسجد جلیلی تکلیفی می‌داد و برای نمونه می‌فرمودند، حدیثی از پیامبر(ص) حفظ کنید یا سوره‌ای تلاوت کند، درابتدا خود، آن را حفظ و تلاوت می‌کرد و سپس دانش‌آموزان از ایشان پیروی می‌کردند و این نوع عمل ایشان، آنان را به فراگیری علوم اسلامی مشتاق می‌کرد (کد مربوط ۳۴).

۲-۲- اهل مطالعه و تحقیق

آیت‌الله مهدوی کنی بخشی از وقت خود را به مطالعه متون اختصاص می‌دادند و حتی برخی از کتاب‌های موجود در کتابخانه را خلاصه می‌کردند و در اختیار نمازگزاران قرار می‌دادند (کد مربوط ۳۶).

۲-۳- پاسخ‌گوبودن به مسائل مردم

آیت‌الله مهدوی کنی زمانی که در مسجد، حاضر می‌شدند، نمازگزاران، نزد ایشان می‌آمدند و مسائل و پرسش‌های خود را بیان می‌کردند و ایشان با دقت به آنها پاسخ می‌دادند تا فرد، آن موضوع را به خوبی متوجه شود (کد مربوط ۳۷).

۲-۴- عالم بودن

آیت‌الله مهدوی کنی، به مسائل و احکام دین، تفسیر قرآن و فقه، عالم بودند. ایشان به مسائل اقتصاد اسلامی اشراف داشته، مباحث آن را در مسجد جلیلی برای دانشجویان تدریس می‌کردند (کد مربوط ۳۸).

۲-۵- بصیرت‌افزایی

آیت‌الله مهدوی کنی، همواره تلاش می‌کرد، مسائل را به گونه‌ای تبیین کنند که سبب آگاهی بیشتر نمازگزاران شود و از این طریق، بصیرت آنان افزایش یابد؛ برای نمونه، فردی خواننده که نزد ایشان آمد و توبه کرد، عده‌ای از مسئولان مسجد به آیت‌الله مهدوی کنی پیشنهاد دادند که دلیل این که خواننده صدایی خوب دارد، اذان و اقامه بگوید؛ آیت‌الله مهدوی کنی با این کار مخالفت ورزیدند و به آنها فرمودند: بیشتر مردم، ایشان را به خوانندگی می‌شناسند و اگر ایشان، پشت بلندگو اذان پخش شود، مردم چه می‌گویند؟؛ ایشان زمانی می‌تواند پشت بلندگو اذان بگوید که بیشتر مردم فهمیده باشند که

توبه کرده است در غیر این صورت، اذان وی به اعتبار مسجد صدمه می‌زند (کد مربوط ۳۹).

نتیجه گیری

تحلیل سیره آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی از آن حیث که بیانگر نوعی الگوی موفق در مدیریت مسجد و نشان‌دهنده سطح بالای تأثیرگذاری امام جماعت در امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است، اهمیت دارد. بررسی محققان از آن حکایت می‌کند که ایشان برنامه‌ای چندبعدی را در دستور کار داشته‌اند؛ برنامه‌ای که به‌صرف بیان اصول اعتقادی و اقدام به امور عبادی ختم نمی‌شود. امام جماعت در اندیشه و عمل ایشان، فردی مؤمن با رسالت سیاسی و اجتماعی دانسته می‌شود.

در این راستا و با استفاده از روش تحلیل محتوا ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مدیریت آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، شناسایی و تحلیل شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که امام جماعت موفق، فردی است که بتواند در چارچوب اصول عبادی و شرعی نسبت به امور زیر، حساس بوده، مدیریت فعال داشته باشد:

بسیج مردم در حمایت از حق و مبارزه با ظلم، حمایت از جبهه مقاومت، روشن‌سازی ماهیت رژیم اسرائیل، حمایت از فلسطین و جذب حداکثری نیروهای مبارز؛ انجام این امور، به وجود ویژگی‌هایی، نیازمند است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: استقامت در رأی، عمل‌گرایی، آینده‌نگری و روشن‌نگری.

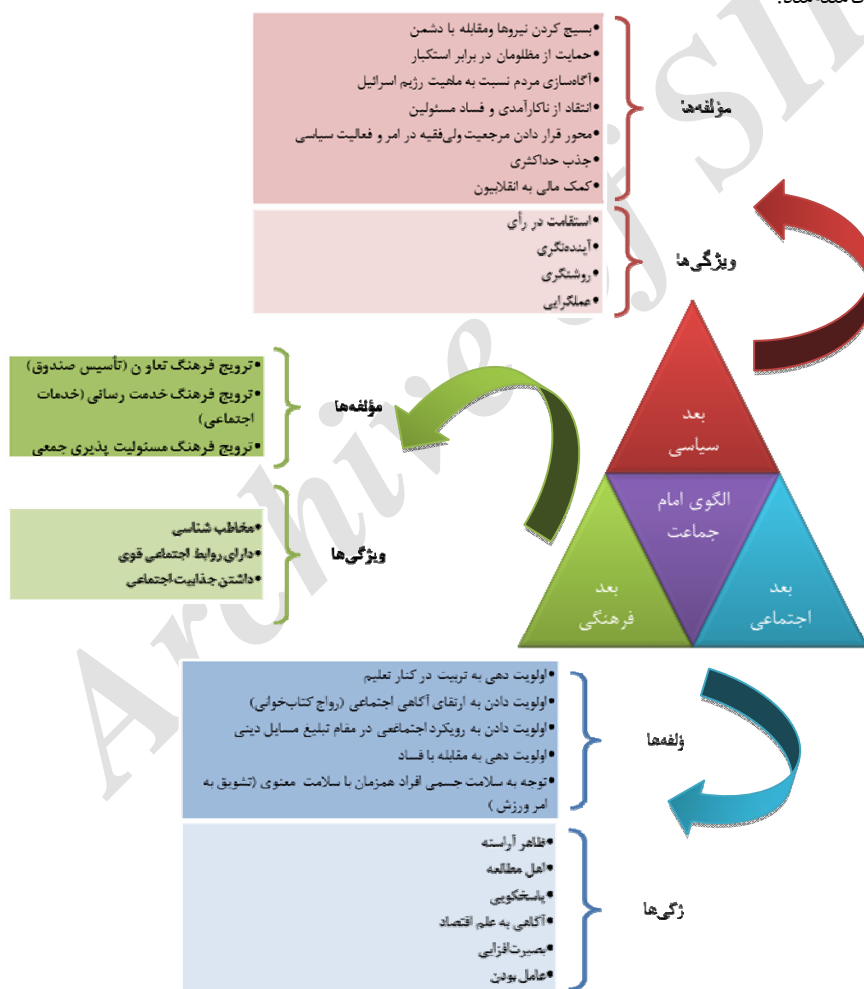
در حوزه اجتماعی، لازم است که مسجد به‌عنوان یک حامی اصلی برای مردم عمل‌کند؛ در این خصوص، شاهد مدیریت ایشان در زمینه‌هایی متعدد هستیم که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: تأسیس صندوق، ارائه خدمات اجتماعی و توجه به حال عمومی مردم. ویژگی‌های مدنظر ایشان برای امام جماعت از این بعد عبارت‌اند از: داشتن روابط اجتماعی قوی، مخاطب‌شناسی و درنهایت جذابیت اجتماعی.

در بخش فرهنگی، آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی، بر مدیریت برنامه‌های اساسی تأکید داشته‌اند که عبارت‌اند از: تعلیم و تربیت، رواج کتابخوانی، تبلیغ و تبیین مسائل دینی، برگزاری جشن‌های مذهبی، تشویق به امر و ورزش و مقابله با فساد.

برای انجام این امد مهم، لازم است، امام جماعت، چند ویژگی بارز داشته باشد: حساس بودن و پاسخ‌گو بودن به مسائل مردم، عالم‌بودن، بصیرت‌افزایی، اهل مطالعه بودن، آراستگی، و درنهایت

عامل بودن.

سرانجام به ترسیم الگوی امام جماعت می‌پردازیم که مبنی بر سیره عملی آیت‌الله مهدوی کنی در مسجد جلیلی است؛ در این الگو، چهار بعد اساسی برای امام جماعت تعریف شده که عبارت‌اند از: ابعاد «عبادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی» که برای هر یک از ابعاد نامبرده، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی مشخص شده‌است که در جدول زیر قابل مشاهده‌اند. لازم است، یادآوری شود که همه این ابعاد برپایه اصل مسجد به‌عنوان کانون عبادی، استوار بوده، تربیت عبادی و ایمانی به‌عنوان رسالت اصلی مسجد مفروض انگاشته‌شد.

نمودار ۱: الگوی امام جماعت مبتنی بر سیره آیت‌الله مهدوی کنی

منابع

۱- منابع فارسی

- استراوس، انسلم و جولیت کربین (۱۳۹۶)؛ *مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*؛ ترجمه ابراهیم افشار؛ تهران: نی.
- ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸)؛ *مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی*؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آزده، مجید (۱۳۹۰)؛ *حوزه علمیه مروی و نقش آن در تاریخ معاصر با مقدمه حضرت آیت‌الله مهدوی کنی*؛ تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- *آیت‌الله مهدوی کنی به روایت اسناد ساواک* (۱۳۸۵)؛ تهران: مرکز رسیدگی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات.
- جعفرزاده، محمدحسین (۱۳۹۲)؛ *مسجد تراز اسلامی از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری*؛ تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۴)؛ *کارکرد مساجد*؛ تهران: انتشارات رسانش.
- حسینیان، روح‌الله (۱۳۸۳)؛ *چهارده سال رقابت ایئولوژیک شیعه در ایران*؛ تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۴)؛ *صحیفه امام*؛ چ ۴، تهران: انتشارات عروج.
- خواجه‌سروی، غلامرضا (۱۳۸۵)؛ *خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی*؛ چ ۲، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- رضایی، علی (۱۳۸۲)؛ *جایگاه مساجد در فرهنگ اسلامی*؛ تهران: مؤسسه فرهنگی انقلاب اسلامی.
- عباسی، رسول (۱۳۹۰)؛ *مسجد طراز اسلامی*؛ چ ۱، تهران: ستاد عالی هماهنگی و نظارت عالی بر کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد.
- عسکری، سید مرتضی (۱۳۹۱)؛ *نقش ائمه در احیای دین*؛ چ ۳، ج ۱، قم: انتشارات علامه عسکری.

- فرخی، میثم (۱۳۹۵)؛ *سیاست‌گذاری مسجد در جمهوری اسلامی ایران*؛ تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- *فروغ مسجد* (۱۳۹۳)؛ تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد.
- قدسی‌زاد، پروین (۱۳۸۳)؛ *تاریخ شفاهی مسجد جلیلی*؛ تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قرائتی، محسن (۱۳۷۱)؛ *تفسیر قرآن*؛ تهران: مرکز فرهنگی درس‌های از قرآن.
- قیصری، مهدی (۱۳۹۵)؛ *یار امام، یاور رهبر*؛ ج ۱، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- محمدی، منوچهر (۱۳۷۳)؛ *تحلیلی در انقلاب اسلامی*؛ تهران: امیرکبیر.
- مدنی، جلال‌الدین (۱۳۶۹)؛ *تاریخ سیاسی معاصر ایران*؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- مه‌ری، فرشید (۱۳۸۳)؛ *مسجد بازار تهران در نهضت امام خمینی*؛ ج ۱، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۲- منابع الکترونیکی

- آیت‌الله خامنه‌ای، سید علی؛ «بیانات در دیدار با ائمه جماعات استان تهران»؛ سایت Khamenei.ir، ۱۳۹۵/۰۵/۳۱.

۳- مصاحبه‌ها

- زواره‌ای، محمدعلی (۹۶/۶/۱۱)؛ متن مصاحبه در آدرس زیر موجود است: آرشیو دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله مهدوی کنی.
- قاضی، علی (۹۶/۶/۱۲)؛ متن مصاحبه در آدرس زیر موجود است: آرشیو دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله مهدوی کنی.
- گل‌افشانی، محمدعلی (۱۳۹۶/۰۱/۲۹)؛ متن مصاحبه در آدرس زیر موجود است: آرشیو دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله مهدوی کنی.
- گودرزی، آیت (۹۶/۶/۴)؛ متن مصاحبه در آدرس زیر موجود است: آرشیو دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله مهدوی کنی.